

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΦΥΣΗ

«Οἱ ποιητές» ἔλεγε μὲ τὴν σπάνια εὐαισθησία τοῦ ποιητῆ ὁ Πέρσυ Σέλ-
λεϋ, «εἶναι οἱ κρυφοὶ νομοθέτες τοῦ κόσμου». Ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς θὰ μπορούσε
νὰ γενικευθεῖ καὶ νὰ ποῦμε πῶς οἱ καλλιτέχνες εἶναι οἱ κρυφοὶ νομοθέτες τοῦ
κόσμου. Τὸ ἐρώτημα, βέβαια, εἶναι πῶς νομοθετοῦν οἱ καλλιτέχνες καί, πρωτί-
στως, γιὰ ποῖο πράγμα νομοθετοῦν.

Οἱ καλλιτέχνες —οἱ ποιητές, οἱ μουσικοί, οἱ ζωγράφοι, οἱ χορευτές, οἱ
γλύπτες καὶ οὕτω καθεξῆς— ἔχουν ὡς ἀποστολὴ νὰ δημιουργήσουν ἔργα —ποιή-
ματα, μουσικὲς συνθέσεις, ζωγραφικοὺς πίνακες, ἁρμονικὲς κινήσεις, ἀγάλμα-
τα κ.ἄ.— μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε, παρατηρώντας τα κανεῖς, νὰ μπορεῖ νὰ συναι-
σθανθεῖ μιὰν ιδιαίτερη εὐχαρίστηση, ποὺ συνηθίζομε νὰ τὴν ὀνομάζομε «αἰσθη-
τικὴ ἀπόλαυση». Εἶναι τὸ συναίσθημα —καὶ ὄχι τὸ αἶσθημα— τῆς ἱκανοποίη-
σης ποὺ νιώθομε ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ ὀραίου.

Τὴν διαφορὰ μεταξύ αἰσθήματος καὶ συναίσθηματος μπορούμε νὰ τὴν κα-
ταλάβομε μὲ τὸ ἀκόλουθο παράδειγμα: ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἓνας ἀριθμὸς ἀνθρώ-
πων, κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες, κανονικὲς συνθῆκες, βλέπουν ἓνα στυλὲτο μὲ κόκκινη
λαβή. Ὅλοι τοὺς θὰ πρέπει νὰ ἔχουν τὸ ἴδιο αἶσθημα — τὸ αἶσθημα ποὺ προκα-
λεῖ ἡ θέα ἐνὸς κόκκινου ἀντικειμένου. Ἄν κάποιος, βλέποντας τὸ στυλὲτο μὲ
τὴν κόκκινη λαβή, ἰσχυριστεῖ ὅτι βλέπει ἓνα κίτρινο ἀντικείμενο, εἵμαστε ὑπο-
χρεωμένοι νὰ ὑποθέσουμε κάποια ἀνωμαλία σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο αὐτὸν —
μπορεῖ, ἂς ποῦμε, νὰ ἔχει σοβαρὸ πρόβλημα στὴν ὄρασή του, μπορεῖ νὰ μὴ ξέ-
ρει τί σημαίνει ἡ λέξις «κίτρινο» καὶ νὰ ἔχει μάθει νὰ τὴν χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ
δηλώνει κόκκινα ἀντικείμενα, μπορεῖ νὰ βρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπήρεια κάποιας
μαρκωτικῆς οὐσίας καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀντίθετα, εἶναι θεμιτὸ οἱ ἄνθρωποι αὐ-
τοὶ νὰ βλέπουν τὸ ἴδιο ἀντικείμενο, ἓνα στυλὲτο μὲ κόκκινη λαβή, ἀλλὰ τὰ συ-
ναισθήματά τους νὰ εἶναι διαφορετικά· ὁ ἓνας ἐνδεχομένως νὰ νιώθει ἀποστρο-
φή, ὁ ἄλλος ἔλξη, κάποιος ἄλλος φοβία, τρόμο καὶ οὕτω καθεξῆς. Τὸ αἶσθημα,
δηλαδή, ὑπόκειται σὲ ἀντικειμενικὸ ἔλεγχον, ὑπὸ τὴν ἐννοια ὅτι ἡ στάση τοῦ πα-
ρατηρητῆ ἀπέναντι στὸ ἀντικείμενο ὑπαγορεύεται καὶ δεσμεύεται ἀπὸ αὐτὸ,
ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν περίπτωση τοῦ συναίσθηματος, τοῦ ὁποίου ἡ πηγὴ βρί-
σκεται μέσα στὸν παρατηρητὴ καί, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ ἀν-

τικείμενο που παρατηρεῖ αὐτός. Ἐτσι δικαιολογεῖται πῶς συμβαίνει γιὰ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχουν διαφορετικὰ συναισθήματα.

Τὸ πρόβλημα ἐγείρεται ἀναφορικῶς πρὸς τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση, ποὺ νιώθουν οἱ ἄνθρωποι, ὅταν ἔρχονται ἀντιμέτωποι μὲ ἀντικείμενα ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τους. Κάτω ἀπὸ τὸν γενικὸ ὅρο «αἰσθητικὴ ἀπόλαυση» ἐντάσσονται μιὰ ποικιλία συναισθημάτων, ὅπως, λόγου χάριν, τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου ποὺ νιώθει κανεὶς παρακολουθώντας μιὰ τραγωδία, ἢ τὸ συναίσθημα τῆς χαρᾶς ποὺ νιώθει ἀκούγοντας τὸ κελάρημα ἑνὸς πουλιοῦ, ἢ τὸ συναίσθημα τοῦ δέους ποὺ νιώθει βλέποντας στὴν τηλεόραση ἕνα ἡφαίστειο νὰ ἐκρήγνυται, καὶ οὕτω καθεξῆς. Εὐλόγα μπορεῖ νὰ διερωτηθεῖ κάποιος πῶς εἶναι δυνατόν τόσο ἐτερόκλητα μεταξύ τους συναισθήματα νὰ συνυπάρχουν στὴν περιοχὴ τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης.

Τὸ ἐρώτημα, ἐν προκειμένῳ, εἶναι, θὰ ἔλεγα, ἀνάλογο πρὸς τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται ἀναφορικῶς πρὸς τὴν συγκρότηση τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι γεγονός ὅτι μιὰ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ διαφορετικὰ μεταξύ τους ἀνθρώπινα πλάσματα, ἀπὸ ὄντα ποὺ ἔχουν διαφορετικὲς πεποιθήσεις, διαφορετικὰ ἐνδιαφέροντα, διαφορετικὲς φιλοδοξίες κ.λπ. Παρόλα αὐτά, ἐπειδὴ ὑπάρχουν νόμοι ποὺ ρυθμίζουν τὶς μεταξύ των σχέσεις, εἶναι δυνατόν οἱ ἄνθρωποι, ἂν καὶ διαφέρουν πρὸς ἀλλήλους, νὰ συνθέτουν μιὰν ἐνότητα — τὴν κοινωνία. Κατὰ τρόπον ἀνάλογο, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξηγήσουμε ὅτι ἡ συνύπαρξη ποικίλων, ἐτερόκλητων μεταξύ τους συναισθημάτων εἶναι δυνατὴ στὸ πλαίσιο τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης ποὺ νιώθουμε ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς ὁμορφιάς, ἐπειδὴ ὑπάρχουν σὲ ὁρισμένους κανόνες. Τὸ ζήτημα, ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει, εἶναι ποῖος ὁρίζει τοὺς κανόνες αὐτοὺς, ποῖος νομοθετεῖ.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν συγκρότηση τῆς κοινωνίας φιλόσοφοι τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνα, ὅπως ὁ Χόμπς, ὁ Λόκ ἢ ὁ Ρουσσώ, ὑπέθεσαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι, κάνοντας μιὰ συμφωνία μεταξύ τους, ἕνα εἶδος σύμβασης, ἕνα κοινωνικὸ συμβόλαιο, ἀνέθεσαν σὲ κάποιον ἡγεμόνα ἢ σὲ μιὰ ομάδα ἀνθρώπων νὰ συντάξει τοὺς κανόνες βάσει τῶν ὁποίων θὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ συμβιώσουν. Μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε τὸ ἴδιο γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση; Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι δημιούργημα κάποιων ἀνθρώπων οἱ κανόνες βάσει τῶν ὁποίων ἕνα ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ὡραῖο καὶ νὰ μὴ κάνει, μέσω τῶν διαφόρων συναισθηματικῶν καταστάσεων — τῆς χαρᾶς, τῆς λύπης, τοῦ φόβου, τοῦ δέους κ.ἄ. — νὰ νιώσουμε αἰσθητικὴ ἀπόλαυση;

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων ἤδη ὑποστηρίχθηκε ἡ ἄποψη ὅτι ἡ φύση, παρὰ τὶς ἀντιφάσεις της, εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξασφαλίσει τοὺς κανόνες ἐκείνους ποὺ μποροῦν νὰ τὴν καταστήσουν ὑπόδειγμα ὁμορφιάς. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ἡ φύση, τὸ σύμπαν ἀπεκαλεῖτο ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς φιλοσόφους «κόσμος», ποὺ σημαίνει ἕνα ἁρμονικὸ σύνολο πραγμάτων, ἕνα κόσμημα. Τὰ βασικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκροτεῖται ὁ κόσμος

—τὸ νερό, ἡ γῆ, ἡ φωτιά καὶ ὁ ἀέρας—, ἐξαιτίας τῆς ἀνομοιογενεῶς ἰδιοσυστάσεως των, βρίσκονται βέβαια σὲ μόνιμη σύγκρουση. Τὸ νερὸ καὶ ἡ φωτιά, γιὰ παράδειγμα, ἐπιζητοῦν τὸ ἓνα νὰ ἐπιβληθεῖ πάνω στὸ ἄλλο καὶ νὰ τὸ ἐξαλείψει. Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἂν βάλομε δίπλα δίπλα τὴν φωτιά καὶ τὸ νερό, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δυὸ στοιχεῖα θὰ διατηρηθεῖ καὶ τὸ ἄλλο θὰ ἐξαφανιστεῖ. Ἄν, ὅμως, παρὰ τὴν διαμάχην μεταξὺ τῶν βασικῶν στοιχείων τῆς φύσης, αὐτὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται καὶ ὁ κόσμος συνεχίζει νὰ ὑπάρχει, λέει ὁ Ἀναξίμανδρος, αὐτὸ ὀφείλεται σὲ μιὰ δύναμιν ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴν φύση —στὴν ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης—, ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει τὴν ἰσορροπία μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων στοιχείων τῆς.

Ὡστόσο, θὰ μπορούσαν νὰ διατυπωθοῦν σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ φυσικὸς κόσμος, ὅπως τὸν ὄρισαν οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ὑπόδειγμα ὁμορφιάς. Ὁ Μπωντλαίρ ἀναφέρει ὅτι ἡ ἰδέα αὕτῃ ὀφείλεται σὲ μιὰ ἐξιδανίκευση τῆς φύσης, ποὺ δὲν τὴν ἀξίζει καθόλου. Ἄν σκύψομε ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὴν φύση (θὰ δοῦμε), γράφει αὐτός, «εἴτι δὲν μᾶς διδάσκει τίποτε, ... ἀλλὰ ὅτι εἶναι αὕτῃ ποὺ κινεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ σκοτώνει τὸν συνάνθρωπό του, νὰ τὸν τρώει, νὰ τὸν φυλακίζει, νὰ τὸν βασανίζει ... Εἶναι αὕτῃ ἡ ἀλάνθαστη φύση ποὺ γέννησε τὴν πατροκτονία, τὴν ἀνθρωποφαγία καὶ μῦριες ἄλλες φρικαλεότητες, ποὺ ἡ σεμνότητα καὶ ἡ λεπτότητά μας μᾶς ἐμποδίζουν νὰ τὶς ὀνομάσομε. Εἶναι ἡ φιλοσοφία, εἶναι ἡ θρησκεία ποὺ μᾶς προστάζει νὰ τρέφομε φτωχοὺς συγγενεῖς καὶ ἀνάπηρους. Ἡ φύση —ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ φωνὴ τοῦ συμφέροντός μας— μᾶς παραγγέλλει νὰ τοὺς ἀποτελειώσομε. Ἐπιθεωρήστε, ἀναλύστε καθελὶ ποὺ εἶναι φυσικὸ, ὅλες τὶς πράξεις καὶ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ ἀπόλυτα φυσικοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲ θὰ βρεῖτε παρὰ τὴ φρίκη». Γιὰ τὸν Μπωντλαίρ, ἡ ἀρετὴ εἶναι «τεχνητή», εἶναι «ἀποτέλεσμα τῆς λογικῆς καὶ τοῦ στοχασμοῦ ... εἶναι προϊόν τέχνης», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κακὸ, ποὺ «γίνεται χωρὶς προσπάθεια, φυσικά, μοιραῖα». Ὅσα δέ, ἰσχύουν γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὸ καλὸ, θὰ μπορούσαν, λέει ὁ Μπωντλαίρ, νὰ μεταφερθοῦν στὴν περιοχὴ τοῦ ὥραίου. Δὲν ἔχομε παρὰ νὰ ἀνατρέξομε στὶς πρωτόγονες φυλὰς καὶ νὰ δοῦμε πῶς οἱ ἄγριοι πρόγονοί μας ἀναζητοῦν τὴν ὁμορφίαν ὅχι στὴν φύση, ἀλλὰ στὴν ἀνθρώπινη τέχνη, πῶς, ὀρισμένως, «μὲ τὸν ἀφελὴ πόθο τους γιὰ τὰ πολυχρώμα φτερά, γιὰ τὰ ὑφάσματα ποὺ παιχνιδίζουν, γιὰ τὸ ὑπέροχο μεγαλεῖο τῶν τεχνητῶν σχημάτων, μαρτυροῦν τὴν ἀπέχθειά τους γιὰ τὸ πραγματικόν», τὸ φυσικόν. Πρέπει, λοιπόν, ἂν θέλει πράγματι νὰ συναντήσῃ κανεὶς τὴν ὁμορφίαν, νὰ ὑψωθεῖ πάνω ἀπὸ τὴν φύση, νὰ τὴν ἐγκαταλείψει, μιὰ καὶ ἐκεῖνη δὲν ὑπάρχει σὲ αὐτήν. Ἡ ὁμορφία βρίσκεται ἄλλου. Εἶναι τεχνητή. Εἶναι δημιουργημα τῆς τέχνης —καὶ μόνον τῆς τέχνης.

Ὡστόσο, θὰ μπορούσε νὰ ὑποδείξῃ κανεὶς πλῆθος ἀπὸ πράγματα τῆς φύσης ποὺ, κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν, τὰ ἀποκαλοῦμε ὥραϊα. Τὸ ἡλιοβασίλεμα, ἓνα λουλούδι, μιὰ λίμνη, μιὰ κοιλάδα, τὰ σύννεφα μὲ τὰ περιέργα, πολυσχιδῆ σχήματά τους στὸν οὐρανόν, ὁ ἥχος τοῦ γρύλου καὶ χιλιάδες ἄλλα πράγματα ἀποτελοῦν

σταθερά σημεία αναφοράς της όμορφιάς. Ἐνίοτε, μάλιστα, ἓνα φυσικὸ ἀντικείμενο χρησιμοποιεῖται σὰν μέτρο τῆς όμορφιάς ἐνός καλλιτεχνήματος, ἐνός δημιουργήματος τοῦ ἀνθρώπου. Λέμε, παραδείγματος χάριν, γιὰ ἓνα λουλούδι ποὺ ἀναπαριστάνεται σὲ ἓναν ζωγραφικὸ πίνακα ὅτι μοιάζει μὲ πραγματικὸ λουλούδι θέλοντας ἔτσι νὰ ἐκθειάσουμε τὴν όμορφιά του.

Ὅμως ὑποστηρίζεται καὶ τὸ ἀντίθετο: πόσες φορές, ἐπιχειρώντας νὰ πείσουμε κάποιον γιὰ τὴν όμορφιά ἐνός φυσικοῦ λουλουδιοῦ δὲν τὸ παρομοιάζουμε μὲ ἓνα ψεύτικο λουλούδι ποὺ τὸ ζωγράφισε ἢ τὸ κατασκεύασε ἓνας καλλιτέχνης;

Τὸ δίλημμα, λοιπόν, εἶναι ἀν ἡ τέχνη μιμεῖται τὴν φύση ἢ, ἀντίθετα, ἀν μιμεῖται ἡ φύση τὴν τέχνη.

Προσωπικά, θὰ υἱοθετοῦσα τὴν δεύτερη ἐκδοχή. Ἡ τέχνη δὲν μπορεῖ νὰ μιμεῖται τὴν φύση, γιατί ἡ όμορφιά, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, δὲν ὑπάρχει στὴ φύση. Ὑποθέτομε ὅτι, δίπλα στὶς φυσικὲς ιδιότητες ποὺ ἀποδίδομε στὰ πράγματα ποὺ παρατηροῦμε γύρω μας —τὰ χρώματά τους, τοὺς ἤχους των, τὴν θερμοκρασία τους κ.λπ.—, ὑπάρχει καὶ ἡ όμορφιά τους. Πρόκειται, ὥστόσο, ἐπιτρέψτε μου νὰ πῶ, γιὰ μιὰν αὐθαίρετη ὑπόθεση, ποὺ ὀφείλεται σὲ «μιὰ παραπλανητικὴ ἀναλογία», στὴν ὁποία παρασυρόμεθα ἀπὸ τὴν κακὴ ἐκ μέρους μας ἐρμηνεία καὶ χρῆση τῆς γλώσσας.

Ὁ Λοῦντβιχ Βιτγκενστάιν, ἀπὸ τοὺς κορυφαίους φιλοσόφους τοῦ 20οῦ αἰώνα, εἶχε ὀρίσει τὴν φιλοσοφία σὰν «μιὰ μάχη ἐναντία στὴν γοητεία ποὺ ἀσχεῖται στὴ σκέψη μας μέσω τῆς γλώσσας», θέλοντας ἔτσι νὰ πεῖ ὅτι δὲν εἶναι σπάνιες οἱ φορές ποὺ γοητευόμαστε ἀπὸ τὴν φαινομενικὴ ὁμοιότητα τῶν λέξεων, μὲ ἀποτελεσμα, στὴν συνέχεια, νὰ προβαίνομε σὲ αὐθαίρετες ἀναλογίες καὶ ἀνεπίτρεπτους συσχετισμοὺς καὶ ἀδικαιολόγητους συνειρμούς καὶ ἀβάσιμες ἐρμηνεῖες καὶ χρήσεις τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐκφράσεων.

Ἄς ὑποθέσουμε, γιὰ παράδειγμα, δυὸ φράσεις: τὴν πρόταση «τὸ λουλούδι ἐκεῖνο εἶναι κόκκινο» καὶ τὴν ἐκφραση «τὸ λουλούδι ἐκεῖνο εἶναι ὁμορφον». Εἶναι σαφές ὅτι οἱ δυὸ αὐτὲς φράσεις ἔχουν τὴν ἴδια γραμματικὴ καὶ συντακτικὴ μορφή —καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ὑπάρχει ἓνα ὑποκείμενο, ἓνα κατηγορούμενο, ἓνα συνδετικὸ ρῆμα, ποὺ ἐκφέρεται στὸ τρίτο ἐνικὸ πρόσωπο κ.λπ. Ἡ ταυτότητα αὐτὴ τῶν δυὸ φράσεων μᾶς ἐνθαρρύνει ὥστε νὰ ἐπεκτείνομε ἀκόμη περισσότερο τὴν ὁμοιότητά τους καὶ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὲς δὲν διαθέτουν μόνο τὴν ἴδια γραμματικὴ καὶ συντακτικὴ μορφή, ἀλλὰ ἔχουν καὶ τὴν ἴδια σημασία, ὅτι, ὅπως δηλαδὴ μὲ τὴν πρόταση «τὸ λουλούδι ἐκεῖνο εἶναι κόκκινο» ἐπισημαίνομε μιὰ φυσικὴ ιδιότητα τοῦ λουλουδιοῦ, κατὰ τρόπον ἀνάλογο μὲ τὴν φράση «τὸ λουλούδι ἐκεῖνο εἶναι ὁμορφον» αὐτὸ οὐσιαστικὰ ποὺ κάνομε εἶναι νὰ δηλώνομε μιὰ φυσικὴ ιδιότητά του.

Ἐάν, ὅμως, ἡ όμορφιά εἶναι, ὅπως τὸ χρώμα, μιὰ φυσικὴ ιδιότητα τῶν πραγμάτων ποὺ παρατηροῦμε γύρω μας, τότε θὰ ἔπρεπε μὲ τὸν τρόπο ποὺ συλλαμβάνομε τὸ κόκκινο χρώμα τοῦ λουλουδιοῦ, νὰ ἀνταμβανόμαστε καὶ τὴν

ὁμορφιά του. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁρισμένως, ὅπως παρατηρώντας ἓνα κόκκινο λουλούδι συμφωνοῦμε ὅλοι μας γιὰ τὸ χρῶμα του, θὰ ἔπρεπε ἐπίσης βλέποντας ἓνα λουλούδι νὰ συμπίπτουμε στὴν ἐκτίμησιν ὅτι εἶναι ὁμορφο — πράγμα βέβαια ποὺ δὲν συμβαίνει.

Προκειμένου νὰ ξεπεράσουν τὴν δυσκολία αὐτή, Βρεταννοὶ φιλόσοφοι τοῦ 18ου αἰῶνα, ὅπως ὁ Φράνσις Χάττσισον, ὑπέθεσαν ὅτι, πέρα ἀπὸ τὶς πέντε γνωστὲς αἰσθήσεις, εἴμαστε ἐφοδιασμένοι μὲ μιὰν ἀκόμῃ, ἐσωτερικὴ, αἴσθησιν, χάρις στὴν ὁποία ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ὁμορφιά τῶν πραγμάτων ποὺ παρατηροῦμε γύρω μας. Ἡ ὑπόθεσις αὐτή, ὡστόσο, εἶναι ἀυθαίρετη.

Πρῶτα ἀπὸ ὅλα τὸ ἐρώτημα — πῶς, ἂν πράγματι ἡ ὁμορφιά εἶναι, ὅπως τὸ κόκκινο χρῶμα, μιὰ φυσικὴ ιδιότης τῶν πραγμάτων, συμβαίνει ἄλλοι ἀπὸ μᾶς νὰ τὴν συλλαμβάνουμε καὶ ἄλλοι ὄχι — παραμένει ἀκόμῃ καὶ ἂν ὑποθέσουμε ὅτι διαθέτομε τὴν ἐσωτερικὴ αἴσθησιν γιὰ τὴν ὁποία μίλησαν φιλόσοφοι ὅπως ὁ Χάττσισον. Ἐπειτα, ἂν πράγματι ὑπῆρχε ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ αἴσθησις μὲ τὴν ὁποία ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ὁμορφιά, δὲν θὰ ἔπρεπε ἡ ἐπιστήμη, μὲ τὴν τεράστια ἀνάπτυξιν ποὺ ἔχει ἐν τῷ μεταξὺ σημειώσει, νὰ τὴν ἔχει ἐπισημάνει καὶ νὰ ἔχει ἀναλύσει τὴν φύσιν της καὶ τὸν τρόπο λειτουργίας της, ὅπως ἔχει πράξει μὲ τὶς ἄλλες πέντε φυσικὰς αἰσθήσεις μας;

Ἀλλὰ θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω ὅτι ἡ ὑπόθεσις πῶς ἡ ὁμορφιά εἶναι φυσικὴ ιδιότης τῶν πραγμάτων ποὺ παρατηροῦμε γύρω μας μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ σὲ ἀκόμῃ πλεὺς σοβαρὰς πλάνες ἀπὸ ἐκείνῃ στὴν ὁποία περιέπεσαν φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Χάττσισον. Συγκεκριμένα, ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἤταν ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους ἕνεκα τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων ἀμφισβήτησε ὡς ἀκατανόητο τὸν κόσμον συλλήβδην, τὴν ὑπάρξιν τοῦ ὁποίου ἀντιλαμβανόμεσθε μὲ τὶς αἰσθήσεις μας.

Συγκεκριμένα, τὸ μόνο πράγμα ποὺ τὸ μυαλό μας δὲν μπορεῖ, τελικὰ, νὰ ἀνεχθεῖ εἶναι ἡ ἀντίφασις. Μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε τὰ πλεὺς ἀλλόκοτα πράγματα — ὅτι μπορεῖ νὰ χιονίσει τὸ καλοκαίρι, ὅτι ὑπάρχει ζωὴ στὸ διάστημα, ὅτι ὑπάρχουν ἀνθρώπινα πλάσματα μὲ τρία πόδια, ὅτι θὰ μπορούσε νὰ μὴν ἰσχύει ὁ νόμος τῆς βαρύτητας, ὅτι εἶναι δυνατὸν κάποτε ὁ ἄνθρωπος νὰ δημιουργήσῃ γοργόνες ἢ νὰ βρεῖ τὸ ἐλιξήριο τῆς ζωῆς — ἀλλὰ μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ σκεφτῶ ὅτι θὰ μπορούσε ποτὲ κάποιος τὴν ἴδιαν στιγμὴ νὰ βρίσκεται σὲ δυὸ διαφορετικὸς χώρους — στὸ πανεπιστήμιον καὶ τὸ σπίτι του, ἄς ποῦμε. Ἐνίοτε, ὡστόσο, συμβαίνει οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀποφαίνονται γιὰ τὸ ἴδιον πράγμα ὅτι εἶναι ὥραϊον καὶ ὅτι δὲν εἶναι ὥραϊον. Αὐτό, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ἀντιφατικόν, ὅπως ὅταν λέμε, ὅτι μιὰ ὀλόλευκὴ κιμωλία εἶναι καὶ δὲν εἶναι λευκὴ. Εἶναι ἀντιφατικὸ καί, ὡς ἐκ τούτου, λογικὰ ἀδύνατον νὰ ἀποδίδει κανεὶς σὲ ἓνα ἀντικείμενον μιὰ φυσικὴ ιδιότητα καὶ συγχρόνως νὰ τὴν ἀφαίρει ἀπὸ αὐτό. Ἐπειδὴ δὲ ὅ,τι εἶναι λογικὰ ἀδύνατον δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ στὴν πραγματικότητά — ποιός, ἀλήθεια, μπορεῖ νὰ δεχθεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ στὸν κόσμον πουθενὰ μιὰ ὀλόλευκὴ κιμωλία μὲ μιὰ μαύρην γραμμὴν στὴν μέση; —, ἦταν ἐπόμενο ὁ Πλάτων νὰ ὀδηγηθεῖ στὸ συμ-

πέραςμα ότι ο κόσμος που συλλαμβάνομε μέσω των εισηγήσεών μας δεν μπορεί να υπάρχει καί, στην θέση του, μᾶς πρότρεψε να υποθέσουμε την ύπαρξη ενός άλλου κόσμου —του περίφημου κόσμου των ιδεών— ο οποίος ἀποτελείται ἀπὸ ἀντικείμενα που δὲν ἔχουν καθόλου φυσικὲς ιδιότητες. Γιὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ τραπέζι αὐτὸ που βρίσκεται μπροστὰ μου, πάνω στὸ ὁποῖο ἀκουμπᾶω τὰ χέρια μου, αἰσθάνομαι, καθὼς τὸ ἀγγίζω, τὴν σκληρότητά του καὶ τὴν θερμοκρασία του, βλέπω τὸ χρῶμα του καὶ τὸ σχῆμα του, ἀκούω τὸν ἦχο που προκαλεῖται ὅταν τὸ κτυπᾶω καὶ οὕτω καθεξῆς, δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ υφίσταται ἓνα ἄλλο τραπέζι, που δὲν τὸ ἔχω δεῖ ποτὲ μὲ τὰ μάτια μου, που οὐδέποτε τὸ ἔχω ἀγγίξει οὔτε ἔχω ἀντιληφθεῖ τίποτε ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ μὲ καμιά ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις μου. Στὴν σκέψη μας ἡ ὑπόθεση αὐτὴ τοῦ Πλάτωνος δὲν εἶναι παρὰ ἓνα σκάνδαλο, στὸ ὁποῖο ὁδηγήθηκε αὐτὸς στὴν προσπάθειά του νὰ μᾶς προστατέψει ἀπὸ τὴν ἀντίφραση, στὴν ὁποία περιπίπτομε, ὅταν πολλὰς φορὲς ἀποφαινόμαστε γιὰ τὰ πράγματα ὅτι μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ μὴν εἶναι ὥραϊα. Θὰ μπορούσε, ὅμως, νὰ μᾶς προστατέψει ἀπὸ τὴν ἀντίφραση αὐτή, χωρὶς νὰ χρειαστεῖ νὰ καταφύγει στὴν σκανδαλώδη ὑπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου τῶν ιδεών, ἀν ἀπλῶς σκεφτόταν ὅτι ἡ ὁμορφιά δὲν εἶναι μιὰ φυσικὴ ιδιότητα τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶναι ἄς ποῦμε, τὸ χρῶμα τους, ἀλλὰ ἓνας ὀρισμένος τρόπος προσέγγισής των.

Τὸ ἐρώτημα, βέβαια, εἶναι σὲ τί συνίσταται ὁ ἰδιαιτερός τρόπος προσπέλασης τῶν πραγμάτων, τὸν ὁποῖον ὑπαγορεύει ἡ ὁμορφιά. Χρειάστηκαν νὰ περάσουν εἴκοσι δύο σχεδὸν αἰῶνες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνος μέχρι νὰ ἐμφανιστεῖ στὴν φιλοσοφικὴ σκηνή ὁ πολὺς Ἰμμάνουελ Κάντ, γιὰ νὰ δώσει αὐτὸς πλεόν τὴν ἀπάντησιν στὸ πρόβλημα τοῦτο.

Ὁ Κάντ διέκρινε τέσσερις βασικὲς ἀρχές, που πρέπει νὰ κυριαρχοῦν στὴν σκέψη μας, ὅταν προσεγγίζομε τὰ πράγματα, ἀν θέλομε νὰ νιώσουμε τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυσιν που προκαλεῖ ἡ ὁμορφιά. Πρόκειται, ὀρισμένως, γιὰ τὴν ἀνιδιοτέλεια, τὴν καθολικότητα, τὴν σκοπιμότητα χωρὶς σκοπὸ καὶ τὴν ἀναγκαιότητα.

Τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνιδιοτέλειας θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν καταλάβομε μὲ τὸ ἀκόλουθο παράδειγμα. Ἄς υποθέσουμε ὅτι κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του κάποιος σὲ μιὰ πόλιν παρατηρεῖ μεταξὺ τῶν ἀξιοθεάτων ἓνα κτήριο που ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του τοῦ προκαλεῖ ἓνα εὐχάριστο συναίσθημα. Στὴν συνέχεια πληροφορεῖται ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ μεγαλύτερο καὶ τὸ πιὸ σύγχρονο νοσοκομεῖο τῆς πόλης μὲ τεράστια συμβολὴ στὴν ἀποκατάστασιν τῆς υγείας τῶν πολιτῶν. Ἡ πληροφορία αὕτη τοῦ προκαλεῖ ἐπίσης ἓνα συναίσθημα ἱκανοποίησης. Μεταξὺ τῶν δυὸ αὐτῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων, ὥστόσο, ὑπάρχει ποιοτικὴ διαφορὰ. Στὴν πρώτη περίπτωσιν ἡ ἀπόλαυσή του εἶναι ἀποκλειστικῶς προὐδὸν τῆς θέας τοῦ κτηρίου, ἐνῶ στὴν δεύτερη περίπτωσιν ἡ ἱκανοποίησή του ὑπαγορεύεται ἀπὸ ἄλλους, πέρα ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ κτηρίου, λόγους — ἀπὸ τὴν συμβολὴν τοῦ κτηρίου ὡς νοσοκομεῖου στὴν βελτίωσιν τῆς υγείας τῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ εἶδη ἀπολαύσεων ἐκεῖνο που προσιδιάζει στὴν ὁμορφιά εἶναι τὸ πρῶτο, ἡ ἀνι-

διοτελής απόλαυση, ή όποία δέν παραπέμπει σέ τίποτε άλλο πέρα από την θέα του κτηρίου.

Ή ανιδιοτέλεια, όμως, που χαρακτηρίζει την αισθητική απόλαυσή μας, κατά τον Κάντ, δέν περιορίζεται μόνο στον έαυτό μας, αλλά υποθέτομε ότι και κάθε άλλος άνθρωπος, αντικρύζοντας το κτήριο αυτό κάτω από τις ίδιες συνθήκες, θα ένιωθε την ίδια ανιδιοτελή τέρψη. Ή άρχή τής καθολικότητας, έν προκειμένω, είναι βασικό κριτήριο, για να ανιδιαστείλομε την αισθητική απόλαυση που προκαλεί ή όμορφιά προς άλλες απολαύσεις στην ζωή μας. Έν αντιθέσει, δηλαδή, προς την απόφασή μου για ένα κτήριο που ισχυρίζομαι ότι είναι ώ-ραϊο, όταν λέω ότι μου άρέσουν οι φράουλες δέν εκφράζω συγχρόνως κανένα αίτημα ότι θα πρέπει και οι άλλοι άνθρωποι δοκιμάζοντας φράουλες να αισθάνονται την ίδια μ' έμένα απόλαυση.

Άναφορικώς προς την τρίτη άρχή, την σκοπιμότητα χωρίς σκοπό, όπως την χαρακτηρίζει ο Κάντ, ή όποία πρέπει να διέπει την αισθητική απόλαυση που μās προκαλεί ή όμορφιά, ως σκεφτοϋμε την ικανοποίηση που μās προσφέρει ένα ρολόι και την τέρψη που νιώθομε από έναν ζωγραφικό πίνακα. Στην περίπτωση του ρολογιού ξέρω ότι αυτό έχει κατασκευαστεί από έναν τεχνίτη για έναν συγκεκριμένο σκοπό — να μās δείχνει την ώρα. Ή ικανοποίηση από το ρολόι προκαλείται, έφ' όσον αυτό πληροί τον συγκεκριμένο σκοπό για τον όποιο κατασκευάστηκε. Στην περίπτωση όμως του ζωγραφικού πίνακα νιώθω αισθητική απόλαυση από την γενική και άοριστη ιδέα ότι φτειάχτηκε μόνο και μόνο για να μās τέρπει χωρίς να χρειάζεται να έχω ύπ' όψη του τις συγκεκριμένες προθέσεις ή τους ειδικούς στόχους του καλλιτέχνη.

Μπορεί βέβαια, σημειώνει ο Κάντ, ή αισθητική απόλαυση που νιώθομε από την όμορφιά να είναι ανιδιοτελής και να μη δεσμεύεται από έναν συγκεκριμένο κάθε φορά σκοπό, αλλά αυτό δέν σημαίνει ότι είναι έωλη, συμπτωματική, κατά συμβεβηκός όπως θα έλεγε ο Άριστοτέλης. Άπεναντίας, νιώθοντας την αισθητική απόλαυση που προκαλεί ή όμορφιά, υποθέτομε ότι πρέπει κιόλας, ότι είναι ανάγκη επίσης να την νιώθομε.

Θα ήθελα να παρατηρήσω ότι οι τέσσερις αυτές άρχες —ή ανιδιοτέλεια, ή καθολικότητα, ή σκοπιμότητα χωρίς σκοπό και ή αναγκαιότητα— που, κατά τον Κάντ, συνιστούν τις άπαραίτητες προϋποθέσεις για να νιώσομε την αισθητική απόλαυση που προκαλεί ή όμορφιά είναι πολύ γενικές. Μοιάζουν, αν θα μπορούσα να μεταχειριστώ μια παρομοίωση, με τις γενικές διατάξεις του συντάγματος, οι όποιες είναι αναγκαίες μεν για μια σύγχρονη κοινωνία, αλλά όχι άρκετες προκειμένου να λειτουργήσει αυτή. Χρειάζονται, πέρα από τις γενικές άρχες του συντάγματος, και οι νόμοι που εισηγείται ο κοινός νομοθέτης. Στην περίπτωση τής αισθητικής απόλαυσης, οι νομοθέτες, που εισάγουν τους νόμους εκείνους οι όποιοι, σε συνδυασμό με τις γενικές άρχες που διατύπωσε ο Κάντ,

θα μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ νιώσουμε τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἡ ὁμορφιά, εἶναι οἱ καλλιτέχνες.

Οἱ καλλιτέχνες εἶναι, ὅπως ἀνέφερα στὴν ἀρχὴ τῆς ἐργασίας μου, οἱ κρυφοὶ νομοθέτες τοῦ κόσμου. Κρυφοί, γιατί οἱ νόμοι, μέσω τῶν ὁποίων μᾶς καλοῦν νὰ νιώσουμε τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἡ ὁμορφιά, δὲν ἐξαγγέλλονται εὐθέως ἀπὸ αὐτοὺς, ἀλλὰ προβάλλονται ὑπαινικτικὰ μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς τέχνης των. Κάθε ἔργο τέχνης μᾶς ὑποδεικνύει καὶ ἓνα τρόπο γιὰ νὰ βιώσουμε τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση — ἓναν πρωτότυπο, θὰ ἤθελα νὰ ὑπογραμμίσω, τρόπο.

Μὲ τὰ ἔργα τους οἱ καλλιτέχνες δηλαδὴ δὲν ἐπιχειροῦν νὰ ἀναπαραστήσουν τὸν κόσμον ὅπως πράγματι αὐτὸς ὑφίσταται. «Ποιὸς θὰ τολμοῦσε», κραυγάζει ὁ Μπωκλαίρ, «νὰ ἀναθέσει στὴν τέχνη τὸ στεῖρο ἔργο νὰ μιμηθεῖ τὴν φύση;». Οἱ καλλιτέχνες ἀναζητοῦν δρόμους διαφυγῆς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς φύσης καὶ ἐπιζητοῦν νὰ μᾶς ὑποδείξουν πῶς ἀλλιῶς θὰ μπορούσε ἡ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ κόσμος. Ὁ Σαίξπηρ στὸ «Ὀνειρο καλοκαιρινῆς νύχτας» λέγει γιὰ τὸν ποιητὴ ὅτι τὸ μάτι του, «βρόσκοντας σὲ ἄλλη νόστιμη τρέλα, πηδᾷ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὴν γῆ καὶ ἀπὸ τὴν γῆ στὸν οὐρανὸ καὶ ὅ,τι μορφὲς πραγμάτων ἄγνωστων ἢ φαντασίας πλάθει ἢ πένα του σὲ σχῆμα τίς τορνεύει καὶ στὸ αἰθέριο τίποτα δίνει μιὰ θέση γιὰ νὰ στέκεται κι ἓνα ὄνομα». Μὲ ἀνάλογο τρόπο οἱ ζωγράφοι μεταχειρίζονται τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα, οἱ μουσικοὶ τοὺς ἁρμονικοὺς ἤχους, οἱ γλύπτες, τὰ ἀγάλματα καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι καλλιτέχνες τὰ δημιουργήματά τους, γιὰ νὰ δώσουν ὑπόσταση στὰ πλάσματα τῆς φαντασίας καὶ τοῦ ὄνειρου.

Ὁ κόσμος τῶν ποιημάτων, τῶν μυθιστορημάτων, τῶν μουσικῶν συνθέσεων, τῶν ζωγραφικῶν πινάκων, τῶν ἀγαλμάτων, τῶν χορευτικῶν κινήσεων καὶ ὅλων τῶν ἄλλων μορφῶν τῆς τέχνης εἶναι ἓνας κόσμος ποὺ δὲν ἀναπαριστᾷ τὴν φυσικὴ πραγματικότητά καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ ὑπαρξὴ του δὲν προσθέτει τίποτε σὲ αὐτήν. Ἡ φύση, ἂν κατορθώναμε νὰ διαγράψουμε τὸν κόσμον τῆς τέχνης, θὰ ἐξακολουθοῦσε ὡς πρὸς τὴν ἐκτασὴ της νὰ εἶναι ἡ ἴδια. Ἀπλῶς ὁ κόσμος τῆς τέχνης μᾶς ἔχει μάθει νὰ ἀντιλαμβανόμαστε τὴν φυσικὴ πραγματικότητά διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ τὴν συλλαμβάνουμε μὲ τίς φυσικὲς αἰσθήσεις μας. Διερωτῶμαι ἂν ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ἀπουσίαζε ἐντελὸς ἡ τέχνη, ἂν κανεὶς μας θὰ μπορούσε νὰ νιώσει τὴν ὁμορφιά τοῦ ἡλιοβασιλέματος, λόγου χάριν, καὶ δὲν θὰ τὸ ἐβλεπε μόνο σὰν ἓνα καθαρὰ φυσικὸ φαινόμενο.

Εἶναι μὲ αὐτὴν τὴν σημασία, θὰ ἤθελα νὰ πῶ, ποὺ ἡ φύση μιμεῖται τὴν τέχνη: ὅχι μὲ τὸ νόημα ὅτι ἡ φύση ἀντιγράφει τὴν τέχνη, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ τέχνη μᾶς ἔχει μάθει, ὕστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνες ἐξοικειώσῃς μας μαζὶ της, νὰ προσεγγίζουμε διαφορετικὰ τὴν φύση ἔτσι, ὥστε παρατηρώντας τὰ πράγματα ποὺ ὑπάρχουν σὲ αὐτὴν καὶ τὰ γεγονότα ποὺ ἐκδηλώνονται σὲ αὐτήν, νὰ νιώθουμε τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἡ ὁμορφιά — καὶ αὐτὸ ἔχει ἰδιαιτέρη σημασία γιὰ τὴν ζωὴ μας. Γιατὶ μπορεῖ μὲν νὰ μὴν τὴν αὐ-

ξάνει, τὴν κάνει ὅμως καλύτερη ἔτσι, πὺ νὰ μποροῦμε μετὰ βεβαιότητος νὰ ποῦ-
με ὅτι, χωρὶς τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση πὺ μᾶς προσφέρει αὐ-
τή, ἡ ζωὴ μας δὲν θὰ ἦταν ὑποφερτὴ ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν σχετικὴ ἔκ-
φραση τοῦ Πλάτωνος, δὲν θὰ ἦταν βιωτὴ.

Ὁ ἀπλὸς ἀσπιδοποιὸς πὺ συνάντησε ὁ Σωκράτης στὴν ἀγορὰ τοῦ 5ου
πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα φαίνεται νὰ τὸ εἶχε καταλάβει τοῦτο. Γι' αὐτὸ καὶ ὅταν,
ἔχοντας τελειώσει τὴν κατασκευὴ μιᾶς ἀσπίδας, τὸν ρώτησε ἀπορημένος ὁ Σω-
κράτης, γιατί ἐπέμεινε νὰ ἀσχολεῖται μὲ αὐτή, ἐκεῖνος τοῦ ἀπάντησε ὅτι δὲν
τοῦ ἀρκοῦσε νὰ φτιάξει μιὰ γερὴ ἀσπίδα — ἤθελε νὰ τὴν κάνει νὰ φαίνεται καὶ
ὡραία.